

Комунистички омладински покрет у Црној Гори

С обзиром да је класни раднички покрет Црне Горе никад из редова омладине и младих људи (Јован Томашевић, Станко Драгојевић, Марко Машановић и др.), задуго у Црној Гори није било посебних организација комунистичке омладине са посебним руководством.

Након формирања Обласног одбора СРПЈ(к) за Црну Гору, задужен је један друг за СКОЈ, који је ту функцију вршио до 1925 године. То је био Петар Распоповић, који је 1925 емигрирао у Совјетски Савез.¹ Послије њега СКОЈ-ем су руководили Радован Вукановић, Јован Вукчевић,² професор подгоричке гимназије, и др., до 6 јануара 1929 године, када је покрет претрпιο тешке ударе од монархо-фашистичке диктатуре. Послије 6 јануара 1929 СКОЈ-ем је руководила директно организација КПЈ. У вријеме када је Горкић распустио СКОЈ, у Црној Гори је била велика провала у партиској и скојевској организацији (1936 године), али крајем те године и почетком 1937 почиње да оживљава рад по омладинској линији. У том периоду извјесно вријеме СКОЈ-ем руководи друг Блажо Јовановић. Године 1937 формира се при Покрајинском комитету КПЈ за Црну Гору комисија за руковођење СКОЈ-ем, чији су чланови били: Бранко Делетић, Вецо Радичевић, Саво Лубарда, Ђина Врбица и Слободан Шкеровић (као савјетодавни члан).

Идуће, 1938 године, формира се Покрајински комитет СКОЈ-а за Црну Гору, који сачињавају: Будо Томовић, Владо

¹ Према изјави Божа Љумовића и Нише Милановића датој писцу ових редака. Према изјави Мирка Марковића 8 III 1956, Петар Распоповић је у Москви завршио Револуционарни универзитет националних мањина, али је приликом једне чистке био отстрањен. Остао је и даље у СССР-у. Љумовић, Милановић и Марковић су били чланови КПЈ до 1948, када су се изјаснили за ИВ.

² Према изјави проф. Јована Вукчевића писцу ових редака. Вукчевић каже да је руководио СКОЈ-ем од јануара до септембра 1927 године, и да је СКОЈ био организован као и КПЈ по систему ћелија од 5—7—9 чланова на челу којих је био прочелник.

Божовић, Ђина Врбица, Ђоко Вујошевић, Саво Лубарда, Вецо Радичевић и Слободан Шкерковић (као савјетодавни члан).³

Ово руководство СКОЈ-а је остало до Устанка 13 јула 1941 године.

Скојевске организације су формиране у Црној Гори 1925 године.⁴

Рад у СКОЈ-у, од формирања првих организација, одвијао се као и у Партији. Активи од 5—7 чланова, којима је руководио прочелник, имали су радне и идеолошке састанке. Скојевци су одржавали везу са осталом омладином и руководили радом у разним удружењима, приређивали заједничке акције, излете и иступе.

Смјели подвизи комунистичке омладине створили су посебан ауторитет младим комунистима, који су добијали прва револуционарна крштења са полицијом и жандармеријом, били хапшени и прогањани, пролазили кроз илегалство и тамнице и прекаљивали се у неустрашивим борбама за револуцију и комунизам.

Ниједна осјека у радничком покрету није захватила комунистичку омладину Црне Горе. Чак и онда када је Горкић распустио СКОЈ и покушао да ликвидира омладински покрет, омладина се опет окупљала и радила за револуцију. Гдје год је требало смјелости, омладина је била у првим редовима.

Одмах послитје Првог свјетског рата један дио црногорске студентске омладине отишао је у Београд да настави студије.

У изборној агитацији за Уставотворну скупштину студентска омладина је помагала комунистичког вођу Јована Томашевића.

Када су заказани избори за Народну скупштину, 18 марта 1923, црногорски студенти Београдског универзитета, чланови НРПЈ, разаслали су у све крајеве Црне Горе проглас у којем су позивали народ да гласа за листу Јована Томашевића. Студентска омладина раскринкава у том прогласу ненародну политику насиља и корупције, лицемјерства буржоаских странака и повампириених ага и министара, указујући да је једини правилан пут за свргавање капиталистичког јарма класна борба коју воде комунисти. Борба комуниста за бескласно друштво није лака. Она је прожета страдањима и жртвама. Синови народа који су положили испит у тешкоћама, као Јован Томашевић, то су посвједочили. Проглас студентске омладине завршава се ријечима:

„Сјетите се, другови, нашег неумрлог Његоша који каже: „Чашу меда још нико не попи што је чашом жучи не загрчи.”

³ Будо Томовић, Ђина Врбица и Саво Лубарда погинули су у НОВ као партизани, а Слободана Шкерковића су стријељали Нијемци 1941 као позадинца у Београду.

⁴ Блажо Јовановић: Извјештај о политичком раду ПК КПЈ за Црну Гору, стр. 10, Цетиње 1948 године.

Тај велики пјесник знао је врло добро да се само борбом, патњом и трудом долази до ослобођења. Ваши другови у братској Русији нека вам послуже као најбољи примјер пожртвовања и борбе. . .⁵

Црногорска студентска омладина је агитацијом и учешћем помогла комунисте у парламентарним изборима 8 марта 1925, кад је такође дала свој проглас народу, као и на изборима 1927 год.

На Београдском универзитету је постојало Удружење студената марксиста, чији су чланови били многи црногорски студенти.

Из тог периода су остали у свјежој успомени многи свијетли ликови студената комуниста. Међу њима се истичу:

Душан Ускоковић, студент филозофије четврте године (умро у Подгорици августа 1927 године). Ускоковић је још као гимназиски матурант постао млади комуниста. На Универзитету је од првих дана постао члан Удружења студената марксиста, који су се окупљали око друштва „Прогрес”. Био је истакнути борац за аутономију Универзитета и у једном сукобу са полицијом бранио је, са групом својих другова, учионицу по учионицу.⁶

Бајо Раичевић, студент права из Никшића, рођен 1900 године, један од организатора Партије и комунистичке омладине у свом мјесту, умро 1924 године. Бајо је био син сиромашног печалбара. Од дванаест година је остао сироче без оца. Пробијајући се тешко кроз живот, одушевљен Октобарском револуцијом и револуционарним покретом у Југославији, био је један од најактивнијих комуниста у Никшићу у вријеме формирања КПЈ у Црној Гори.⁷

Ђуро Вукмановић је рођен у Подгору, у Црмници. Гимназију је завршио у Цетињу. Још у гимназији се интересовао за комунизам. По завршеној матури отишао је у Париз, гдје се уписао на филозофију. Већ напредно оријентисан, Ђуро се прикључио француском комунистичком покрету и постао члан њихове Партије. У то вријеме у Француској је било доста наших рударских радника, са којима је он одржавао везу. Крајем 1925 и почетком 1926 године, наши радници који су радили у неким француским рудницима ступили су у штрајк због ниских надница. У тој акцији су их помогли француски радници и напредна јавност. У организовању тог штрајка учествовао је Ђуро Вукмановић. Штрајк је трајао неколико недеља и завршио се побједом рад-

⁵ Проглас „Народу Црне Горе“ црногорских студената чланова НРПЈ за изборе 18 марта 1923 године, изложен у Музеју НОБ на Цетињу.

⁶ „Радни народ“ бр. 4 од 15 августа 1927 год. „Радни народ“ је био легални орган ПК КПЈ за Црну Гору, штампало се у Никшићу а уређивао га је ПК у Подгорици. „Радни народ“ је угушила полиција 1928 године.

⁷ Исто, бр. 21 од 1 маја 1928 и сјећање Милана Радана испричано писцу ових редака. М. Радан је био до 1948 члан КПЈ, а потом се изјаснио за ИВ. У вријеме излагања „Радног народа“ Радан је био легални уредник листа.

ника и попуштањем од стране послодаваца. Вукмановић је послије тог штрајка стекао велику популарност у круговима француских комуниста и наших иселјеника. Та популарност је скренула пажњу класног непријатеља на Вукмановића, због чега га је полиција будно пратила. Када је Вукмановић кренуо кући, враћајући се преко Италије, фашисти су га на једној станици ухапсили и одвели у затвор, гдје је био подвргнут тортури, од којих је посљедица, на повратку у родни крај, умро 3 децембра 1927 године. Сахрањен је 5 децембра 1927 године у црмничком селу Подгору. Иако је полицијска будност била оштра, цетињски комунисти и комунистичка омладина донијели су му црвени вијенац на гроб.⁸

Име Ивана Милутиновића као борбеног омладинца памти црногорска омладина од првих дана оснивања комунистичког покрета у Црној Гори. Иван је рођен 27 септембра 1901 године у Церовицама у Пиперима. Основну школу и гимназију је завршио у Подгорици и Београду, гдје се затим уписао на Правни факултет. Постао је члан КПЈ 1923 године. На Универзитету се убрзо истакао. Био је у управи Удружења студената марксиста. Средином јануара 1928 године, када је излазио из једног радничког савеза, ухапсила га је београдска полиција, претресла му стан и нашла извјесну комунистичку литературу, због које је изведен пред суд 17 марта исте године. На питање претсједавајућег да ли су ствари које га терете нађене код њега, Милутиновић је одговорио: „Нађене су”. Претсједник га је затим питао да ли је комуниста и члан КПЈ. Он је одговорио: „Комуниста јесам и био сам члан и благајник студената марксиста на Универзитету, и то сам још и данас. Члан Партије, нажалост, нијесам, јер иако знам да она постоји, ја је нијесам могао пронаћи да бих у њу ступио.”⁹ Том приликом Иван Милутиновић је осуђен на шест мјесеци затвора. Милутиновић је, на изненађење суда, умјесто уобичајене пароле: „Живио суд!”, ускликнуо: „Живио комунизам!”

Није дуго потрајало откад је издржао ову казну па до шестојануарске диктатуре 1929 године, када је Милутиновић поново ухапшен, суђен за дјело комунизма и осуђен на 7 година робије, која му је у затвору повећана још на двије године.¹⁰ Тако је Иван Милутиновић ушао на робију као студент омладинац, а изашао са ње као старији човјек.

⁸ „Радни народ“ бр. 13 од 1 јануара 1928 и сјећање учесника погребa. В. и чланак Ника С. Мартиновића „Пионери омладинског покрета у Црној Гори“ у листу „Омладински покрет“ бр. 2, Титоград, 15 јануара 1955 године.

⁹ Била је пракса да комунисти пред класним судом не негирају да су комунисти, али само да не признају организационе односе према Партији, јер се тим откривала организација и поштравала казна ухапшеном.

¹⁰ „Радни народ“ бр. 19 од 1 априла 1928 године, „Борба“ бр. 232 од 23 октобра 1951 године.

Душан Поповић, студент из Брчела у Црмници, умро је у родном мјесту 10 септембра 1927 године. Поповић је био ватрени агитатор комунизма. Иако су тада били парламентарни избори, и другови заузети око њих, отпратила га је маса свијета на гробље. „Радни народ“ у некрологу о њему, поред осталог, пише:

„У Душану Поповићу се изгубила једна јака млада снага, која је много обећавала, а Савез радника и сељака изгубио је у њему ватреног и свјесног борца, који је готов био у свако доба дати све за радничку класу.“¹¹

Има тако низ свијетлих ликова младих комуниста који су пали у борби, чију успомену треба сачувати.

У периоду прије диктатуре рад комунистичке омладине одвијао се кроз разне форме: зборове, сијела, спортска друштва и сл.

У Грахову је 1921 године основано радничко-пјевачко-тамбурашко друштво „Светозар Марковић“, чији је претсједник био Никола Ковачевић. Друштво је имало и фудбалски тим, набављало је инструменте и окупљало напредну омладину. Ово друштво је забрањено 1927 године.¹²

На Петињу је од 1913 године постојао раднички спортски клуб „Ловћен“, који је од 1920 па до 1936 године био непрекидно под руководством КПЈ, када је растурен, али су радници мјесто њега основали клуб „Слоту“. Овај клуб је имао и своју омладинску секцију.¹³

У Подгорици је постојао раднички спортски клуб „Зора“, који је забрањен, а мјесто њега основан клуб „Будућност“, који је радио до забране 1936 године. И он је имао омладинску секцију.¹⁴

У Пиперима је 1923 године, по директиви МК КПЈ Подгорица, коју је пренио Спасоје Распоповић, члан МК КПЈ за Подгорицу, организована омладинска група и омладинско трезвењачко друштво „Гаврило Принцип“. Друштво је организовано и уписало 21-ог члана и то: Даницу М. Марковић, Радосава М. Марковића, Радуга Ј. Марковића, Бошка И. Марковића, Радована Ђ. Марковића, Савића М. Марковића, Ђура М. Марковића, Мирка Ј. Марковића, Божану Вучинић, Вука Ж. Вучинића, Радована Б. Вукановића, Новака Б. Вукановића, Вуксана И. Радевића, Луку И. Радевића, Божа Лазаревића, Милована Матића, Милоша Р. Божовића, Ђорђију Вуковића, Ненада М. Ненадића, Стојана Пулевића и Мирчету Пулевића. Претсједник друштва је био Мирко Ј. Марковић, секретар Радован Вукановић, благајник Божана

¹¹ „Радни народ“ бр. 7 од 1 октобра 1927 г.

¹² Подаци из материјала Историског одјељења ЦК НО Црне Горе у Титограду.

¹³ По личном сазнању и исказима његових старих чланова.

¹⁴ Према изјави чланова.

Вучинић, а послије ње Божо Лазаревић. Чланови су из својих средстава одмах сакупили новац и набавили велику црвену заставу са дугачким катаристем. Друштво је имало двије секције: позоришну и фудбалску. Нарочито је била активна позоришна секција, која је припремала позоришне претставе у Стијени Пиперској и на планини Лукавици (Кочићевог „Јазавца пред судом“ и сл.).

На тим приредбама често је долазило до сукоба са жандармима, нарочито због црвене заставе коју је омладина развијала.¹⁵

У јулу 1927 године основан је у Никшићу раднички фудбалски клуб „Хајдук“¹⁶, који је послије 1929 организован у „Херцеговац“. Бројио је 300—400 чланова и повезивао је радничку и сељачку омладину.

У Берама је основан први раднички спортски клуб „Јединство“ у септембру 1927 године. У почетку је клуб имао свега 15 чланова, а касније се повећао уписом ученика у привреди и стварањем радничког подмлатка. Пројектовали су другарске сусрете са РСК (Раднички спортски клуб) „Зора“ у Подгорици и „Ловћеном“ на Цетињу и обећали да ће обновити синдикалне подружнице кожарских, шивачких, дрводјелских и грађевинских радника и радница, рад у дилетантској трупи и пролетерску библиотеку.¹⁷

У Котору је прије диктатуре основан спортски клуб „Приморац“, који је окупао напредну омладину под руководством Пера Букилице. Али касније реакција је успјела да из његове управе избаци напредне раднике и да га претвори у свој клуб.¹⁸

У Подгорици је у јуну 1927 године основано радничко друштво „Абрашевић“. Хоровођа друштва је био Лука Крцуновић.¹⁹

Омладина је манифестовала своју напредност и кроз разне културне приредбе. Тако је 2 августа 1927 године пиперска омладина организовала забаву. Приказани су позоришни комади „У име закона“ и „Крадљивица“ од М. Белића и рецитоване пјесме

¹⁵ Према изјави Мирка Ј. Марковића, ондашњег претседника друштва „Гаврило Принцип“, датој спису ових редака. Из овог друштва касније је само Савић Марковић отпао као непријатељ народа још 1932 године. Један број чланова је умро или погинуо у току борбе за ствар радничке класе прије или у току НО рата. Тако је Радован Ђ. Марковић погинуо у НОБ, Радосав М. Марковић погинуо прије НОР као комуниста, Божана Вучинић умрла прије НОР као комуниста, Вуксан Радевић умро прије НОР као комуниста, Милован Матић погинуо као командир партизанске чете у НОБ, Ненад Ненадић погинуо прије рата у авионској несрећи, Стојан Шулевић погинуо као ваздухопловни официр 1941 године пробијајући се преко Карпата за СССР, Мирчета Шулевић погинуо у борби против Нјемача 1941 године.

¹⁶ „Радни народ“ бр. 3 од 1 августа 1927 г. Подаци ЦК НО Црне Горе.

¹⁷ „Радни народ“ бр. 7 од 1 октобра 1927 г.

¹⁸ Подаци из материјала Историског одјељења ЦК НО Црне Горе — Титоград.

¹⁹ „Радни народ“ бр. 1, год. I, Подгорица, 1 јула 1927.

Абрашевића „Звизди ветре“ и „Изгубићемо се“. Приредбу је отворио поздравном ријечју Иван Милутиновић. Репортер „Радног народа“ духовито приказује расположење овог скупа, па каже:

„Кроз групице шарених костима провиривао је гдје који „млади друг“ и виче из гласа: „Нооовине, Радни народ.“ Други су га прекидали, док је трчећи носио карте на цензуру за бирање краљице забаве; . . . но на чудо, кроз публику је шетао и пушио једну цигарету сиромаш Моша Пијаде; али не, то је само обмана, није то Моша него његов аутопортре, изгледà гладног — и овдје је можда објавио штрајк глађу. И он као све слике није ћутао, шетао је, летио је преко руку, испод очију, и док су све остале журиле да изаберу краљицу, дотле је Мошин аутопортре и даље пушио цигарету и гледао увијек презриво као да је хтио да је нема.“

На забави је било око двије хиљаде присутних.²⁰

Тако је диктатура, која је дошла 6 јануара 1929 године, имала своју увертуру у терору и безакоњу над демократским снагама народа у периоду од „Обзнане“ до убиства браће Радића у Народној скупштини 20 јуна 1928 године, који је датум искоришћен само као повод за завођење монархо-фашистичке диктатуре.

Шестојануарска диктатура је нанијела тежак ударац СКОЈ-у у Црној Гори. Рад СКОЈ-а у Црној Гори углавном оживљава крајем 1930 и почетком 1931 године.

Омладина Југославије, нарочито студенти Београдског универзитета, дигли су, бескомпромисно, свој глас против диктатуре.

Млади црногорски комунисти, студенти Ђорђе Лопичић, Радован Вуковић и др., пренијели су тај револуционарни талас међу омладину и у Црној Гори.

У средњим школама студенти почињу да окупљају напредне омладинце и почињу да са њима разрађују Лењинов говор омладини, „Комунистичку почетницу“ и други илегални материјал. То је рађено и са сеоском и радничком омладином, нарочито по селима, гдје су већ постојале јаке комунистичке традиције, као у Цеклину и Пиперима. Рад се одвија преко повремених и недовољно организованих читалачких група.

Средњошколска омладина се повезује преко заједничких састанака, који већином имају литерарни карактер. Године 1931 пскренути су на Цетињу „Нови дани“ — алманах црногорске средњошколске омладине. Овај алманах није показао прелом у оријентацији црногорске средњошколске омладине, али је позитиван по томе што је у њему заједнички иступила омладина, са мјестимичним напредним идеолошким бојама у два-три рада.

1932 године црногорска средњошколска омладина, попут својих старијих другова, већином студената око никшићког ча-

²⁰ „Пипери иду пут културе“, допис Билмарка. „Радни народ“ бр. 5 од 1. августа 1927.

сописа „Развршце“, издала је у Подгорици алманах „На крчидби“. Овај алманах претставља крупан напредак омладинског покрета на усвајању идеологије марксизма-лењинизма. Алманах је био мало у продаји, јер га је полиција брзо запленила.

Мислило се да се наредне, 1933 године, изда трећи омладински алманах у Никшићу, но до тога није дошло.

Напоредо са напредним литерарним почецима почела је да оживљава и мисао о формирању скојевских група по гимназијама. Године 1931 у Гимназији и Учитељској школи на Цетињу основана су два актива СКОЈ-а. Упочетку је било по три члана у активу, а 1932 тај број се проширио до пет чланова. Групама је руководио студент филозофије Ђорђе Лопичић.²¹ Чланови актива у Гимназији су били: Бајо Секулић, Бранко Маџановић, Пешо Марковић, Нико С. Мартиновић и Душан Буровић, а у Учитељској школи: Јован Јанковић, Душан Милић, Марко Марковић, Данило Шоровић и још један о којему немамо података. 1933 године руководство СКОЈ-а у Цетињу преузео је студент ВЕШ-а Никола Лекић.²²

Ова два актива радила су на окупљању средњошколске омладине у Гимназији, Учитељској школи и Богословији, а уз сарадњу са скојевцима Подгорице и Никшића организовали су неколико заједничких литерарних састанака у та три мјеста.

На састанцима СКОЈ-а који су радили као и партиске ћелије, увијек се износило шта је ко урадио у протеклом периоду. На састанцима се почињало разрадом „Материјалистичког схватања историје“ од Вољгина, Марксовим „Комунистичким манифестом“, Енгелсовим „Од утопије до науке“, крајем 1932 године читањем листа „Ударник“ (који је долазио преко студената из Београда), разрадом неких табака „О перманентној револуцији“ и сл.

У то вријеме у Гимназији је организовано неколико успјешних штрајкова, при чему је солидарност и конспирација била на завидној висини. По зидовима Гимназије и Учитељске школе освитале су комунистичке пароле, а богословци, према којима се секташило, да би убиједили гимназисте и учитељце да и они могу бити комунисти, исписивали су по зидовима своје школе „Пролетери свију земаља, уједините се!“ и друге револуционарне пароле.

Активност омладине у Гимназији била је толико жива да се у круговима власти говорило да би ову школу требало затво-

²¹ Ђорђе Лопичић, професор и књижевник, погинуо у НОБ на Бугојну 1942 године.

²² Никола Лекић, погинуо у НОБ, у борби на Пљевљима 1 децембра 1941 године. Никола Лекић је од 1934 — 1936 био политички секретар ПК КПЈ за Црну Гору. 1937 је осуђен као комуниста на двије године робије које је одржао у Лепоглави.

рити „јер је у њу ушао зао дух“. У Гимназији је било неколико професора који су са симпатијама гледали на ђачки напредни покрет, као Милан Вукићевић, Михаило Кнежевић и Блажо Лопичић (ова два посљедња, због њихових демократских погледа, били су отпуштени из службе). Они су били републикански расположени.

Ујутро 20 децембра 1931 године осванула је на вратима цетињске Гимназије парола: „Живио комунизам!“

Поводом тога су полиција и Банска управа повеле хитну истрагу у граду и у Гимназији. Али истрага је остала без успјеха, иако је вођена више од два мјесеца. У једном акту Банске управе Управи полиције на Цетињу поводом тога случаја, неки бански савјетник пише да је од Управе Гимназије добио акт у коме се критикује небудност полиције и слабо вођење истраге, јер је требало идентификовати рукописе ђака са инкриминисаним натписом, како би се лакше открио кривац. Управа Гимназије је тражила да се нареди полицијским властима да све што примите у Гимназији јављају, „без болећивости“, самој Гимназији.²³

Приликом прославе 1 децембра 1932 године млади борци цетињске Гимназије ријешили су да изведу једну јавну демонстрацију (прије тога они су учествовали у великој демонстрацији демократског грађанства, сељака и студената против конференције министара ЈНС на Цетињу 24 маја 1932). Одлучено је да увече, када буду националне манифестације и бакљаде, и кад ђаци треба да у двојним редовима увеличају поворку, пошто војна музика отсвира државну химну, они запјевају револуционарну пјесму:

„И машина коју пара креће...“

И одлука је спроведена. Пред бановом кућом и пред Командом дивизије ђаци су у хору пјевали револуционарне пјесме. Полиција се умијешала и почела да растура и малтретира ђаке. О тој демонстрацији у бившој бановинској архиви (одјелење полиције) налази се сљедећи докуменат:

„Управи полиције — Цетиње

Овој је Управи од вјеродостојних лица достављено сљедеће:

Дана 1 децембра ове године налазили смо се у вечерњој свечаној поворци, којом је приликом једна група ђака мјесне гимназије, коју је предводио професор Учелини у више махова пјевала неку радничку пјесму, која се тек накнадно сазнала и тачно сравнила, а која се сада у препису прилаже, а осим тога

²³ Цетињски гимназисти су 1933 године против професора Учелинија подигли општи штрајк, због чега је био неко вријеме обустављен рад у школи. Поводом тога је вођена дуга истрага. Најзад је утврђено да је Учелини шовинистички вријеђао национална осјећања ђака, па је био премјештен. У том штрајку, у којем није било до 4—5 штрајкбрехера, ђаке су помагали, поред цјелокупног грађанства, и многи професори, као Мило Капичић и Јован Ражнатовић.

ти исти су се ђаци спрдали са својим професором и добацивали му неслане шале, а што је најгоре узвикивали су током цијеле поворке неке стране ријечи и то: хинк, ханк, хоно, зин, бум, па иза тога би одмах завикали „Живио краљ“, а затим „Хоп скобаљ“ и стали би се затим смијати.

Били смо свједоци и очевици кад је професор Учелини опомињао ђаке да се држе достојанствено, да не пјевају недозвољене пјесме и да не праве недолитичне вицеви у овако свечаном моменту. Те су његове опомене не само остале безуспјешне, него, нажалост, својим очима смо видјели и својим ушима чули када му се један ђак, кога је Учелини за нешто упозорио и опоменуо, исприсио и гласно на Учелинија завикао: „Ја вас не признајем ни за шта, ви мени овдје нијесте ништа, и није ме воља.“ Били смо, ради ових немилых појава, присиљени још у почетку нереда да упозоримо професора Учелинија да опомене ђаке на коректно држање у овако свечаној поворци и да их пријави, што нам је исти обећао.

Да ли је Учелини о овим нередима поднио пријаву својим школским властима није нам познато.“

Даље се у акту каже да лично управник полиције ступи у контакт са Управом цетињске Гимназије, па да се поведе истрага и кривци узму на законску одговорност. Акт се завршава ријечима: „Нарочито водите истрагу у политичком правцу, да се међу ђацима шире комунистичке и дефетистичке идеје.“

СКОЈ је у очима цетињске омладине, последице ових смјелих акција уживао неподјелиљене симпатије.²⁴

Једну јавну политичку манифестацију приредила је цетињска средњошколска омладина приликом посјете учесника конгреса ПЕН-клуба (који је одржан у Дубровнику 1933 године) Цетињу.

Цетињска омладина је већ нешто знала о напредним њемачким књижевницима Томасу и Хенрику Ману, Толеру и другима, чија је дјела Хитлер јавно спалио. Паљење напредне литературе у Њемачкој изазвало је гнушање према фашистичкој Њемачкој и симпатије према овим напредним књижевницима. Посебне симпатије је цетињска омладина гајила према Толеру, за којег је сматрала да је најбољи европски комунистички књижевник из капиталистичких земаља (она није знала за Толерове спорове са СССР-ом). Када су цетињским улицама пролазили у групама Велс и други књижевници, омладина је приступала свакој групи и питала: „Ко је Толер?“ Најзад је један рекао да је он. Пред Гранд-хотелом око њега се створио круг омладине. Опкољен омладином, Толер је стао и фотографисао се са омладинцима неколика пута. Полиција је касније трагала за тим фотографијама.

²⁴ В. о овоме и чланак Ника С. Мартиновића „Прве организације СКОЈ-а у Цетињу“ у „Омладинском покрету“, листу НО Црне Горе, бр. 23. Цетиње, 1 јуна 1949 године.

Од 1932 године, под руководством СКОЈ-а, запажа се стална активност црногорске омладине у срезовима Цетињском, Подгоричком, Даниловградском, Никшићком, Беранском и др., а већ послје 1933 године СКОЈ се знатно омасовљује.

На једној приредби омладине Среза беранског 1932 године у селу Лушцу дошло је до сукоба са жандармеријом. Жандарми су покушали да растјерају присутне, али је омладина дала отпор. Дошло је и до туче са жандармима, послје које је ухапшено 10 омладинаца.

У Никшићу и на Цетињу организоване су у мају 1932 године масовне демонстрације против диктатуре, које су трајале по читав дан.

Подгоричка омладина је узела видног учешћа у демонстрацијама које је организовала КПЈ 8 марта, 1 маја и 1 августа 1934 године, а у фебруару исте године у разбијању политичког збора Андра Поповића. Послје свих тих акција слиједила су хапшења.

Исте године пробијао се пут Цетиње—Грахово, на којем је радило око сто радника из Лике. Радници су живјели у Грахову. Наднице су биле врло ниске; највећа је износила 18 динара. На иницијативу мјесне партиске организације омладина је пошла да помогне радницима и радила је три дана бесплатно у корист радника. Ова акција је окупила око 400 омладинаца. Трећег дана је на тој дијоници пута избио штрајк у циљу побољшања радних услова. Полиција је интервенисала да се радници поврате на посао, али није успјела. Ове раднике су Граховљани држали и хранили 15 дана из својих средстава. Пошто нијесу испуњени услови радника, рад је обустављен.

Бранећи аутономију Београдског универзитета, 1 фебруара 1935 погинуо је омладинац Мирко Срзентић, студент права из Улциња. Поводом тога су у Црној Гори организоване демонстрације. Најжешће демонстрације су биле 18 фебруара на Цетињу, гдје је дошло до сукоба са жандармеријом. Том приликом је рањено више жандарма и неколико учесника у демонстрацијама, од којих су 32 задржана у затвору. Међу њима је било највише омладине. Ухапшени су, у знак протеста, штрајковали глађу 11 дана, што је приморало режим на извјесна попуштања. У овим демонстрацијама су се нарочито истакли Никола Лекић, Богдан Лаковић, Крцун Машановић, Андрија Татар и други.²⁵

Првог маја 1935 године у Подгорици комунистичка омладина је успјела у току ноћи да постави на антену Марконијеве радио-станице, високе 105 метара, велику црвену заставу, која се вијорила читав дан. Исто тако је на другом мјесту на Морачи постављена црвена застава, која се вијорила неколико дана.²⁶

²⁵ Сви поменути су погинули у току НОБ.

²⁶ Подаци из материјала Историског одјељења ЦК Народне омладине Црне Горе — Титоград.

На иницијативу комуниста одржано је 8 јануара 1936 године сијело у селу Пешцима у Срезу беранском, у кући Радоша Нерадовића. Сијело су организовали студенти, неки средњошколци и радничка омладина. На сијелу је било око 120 омладинаца.

Око 10 сати увече у кућу је упала жандармерија на челу са наредником Пантом Пантовићем. Дошло је до сукоба. Пантовић је пуцао и ранио Магду Вешовић, учесницу сијела. У сукобу је погинуо жандарм Пантовић.

Након убиства Пантовића у село је дошло око 80 жандарма и почело крваву рацију. Тукли су кунџаџима гдје су кога стигли. Најзад су похапсили масу људи од којих су задржали 67. Похапшени су тражили да буду ослобођени, па су двапут ступали у штрајк глађу (други пут су штрајковали десет дана). Касније су предати суду, који је осудио пет на по 12 година, пет на по 5 година, а три на по једну годину робије.²⁷

У марту 1936 године почела је велика провала у комунистичкој организацији у Црној Гори, када је проваљена и скојевска организација. У априлу 1936 горкићевско руководство ЦК КПЈ ријешило је да распусти СКОЈ, што је требало да значи и ликвидацију револуционарног језгра у омладинском покрету.

Али омладина Југославије није обуставила рад. То се видјело и на омладини Црне Горе која је продужила борбу.

Иако су била у јеку хапшења и терор над црногорским борцима, од марта до септембра 1936 године црногорска омладина је била неуморна и неустрашива у раду. Она је масовно учествовала у Белведерском догађају 26 јуна 1936 године, када су жандармерија, војска и полиција побиле учеснике протестног збора на домаку Цетиња (убијено је 6, а лакше и теже рањено око 70 учесника).

У срезовима Шавничком и Бјелопољском омладина је често преко сијела, скупова и других форми рада манифестовала своју приврженост народу.

Омладина срезова Колашинског, Беранског и Мојковачког организовала је широко учешће у традиционалном сабору народа у планини Шишкој 2 августа 1936 године. На сабору је било око 1500 омладинаца. Жандармерија је покушала да разбије збор. Дошло је до туче. Жандармерија се морала повући.

Истог дана одржан је сабор народа на планини Јеловици у Срезу анђијевичком. На сабору се појавила црвена застава. Сабор се претворио у борбену комеморацију белведерским жртвама. Учешће омладине на овом сабору било је велико. Говорио је и омладински претставник.

Коришћени су традиционални сабори по црногорским планинама, гдје је омладина са народом манифестовала слободи и

²⁷ Исто, и „Зета“ бр. 8, стр. 3, Подгорица, 1936 године, чланак „Штрајк гладовањем“.

револуцији. Тако је 13 јула сваке године омладина у великом броју излазила на Ловћен и тамо одржавала конференције, предавања, зборове и друге приредбе. Иначе, љетњи излети на Ловћен увијек су коришћени у сврхе организовања омладине и повезивања са народом, при чему је често долазило до сукоба са полицијом.

Дванаестог јула 1937 године организован је други сабор на Јеловици, на коме је учествовало преко 600 омладинаца срезова Беранског и Андријевичког са транспарентима, црвеном заставом и сликом погинулог Мирка Срзентића. На сабору је говорио омладинац Светозар Нојовић. Полиција је покушала да разбије збор, али кад јој то није пошло за руком, изнијела је митраљеze и пуцала преко масе. Маса се тада разишла.²⁸

Касније се нижу разне акције средњошколске, радничке, сеоске и студентске омладине, смјели подвизи, штрајкови у школама, умножавање и растурање илегалног материјала, што доводи до прогона, хапшења и суђења истакнутим омладинцима у свим мјестима Црне Горе.

Посебно поглавље у историји омладинског покрета Црне Горе чини борба за легализацију студентских удружења.

Још 1935 године студенти на Цетињу почели су да се организују у своје удружење. Почели су да приређују предавања са дискусијом (напр. 2 септембра 1935 одржано је предавање „Један нацрт за будуће проучавање историје Црне Горе“). Али почети рада студената на организовању својих удружења и преко њих на окупљању остале омладине на линију Народног фронта почели су у љето 1936 године.

У Београду је на Универзитету био центар организовања свих студентских акција. Ту је постојао и Одбор студената за мир, као и разни политички одбори по покрајинама.

Београдски студенти су водили одлучну борбу за аутономију Универзитета и слободу науке, на које је насрнула реакција. У вези са том борбом претставници грађанских демократских странака и неколико претставника радничког покрета Црне Горе донијели су резолуцију у којој кажу да се слободна наука не може замислити без аутономије Универзитета, а да се то питање не може одвојити од опште борбе за слободу и демократију. Резолуција се завршава констатацијом и протестом:

„Наша универзитетска омладина имала је храбрости и друштвене савјести да се у најтежим данима ауторитативних режима енергично и пожртвовано супротстави стању које данас осуђују најшири слојеви нашег народа и напредни и поштени елементи нашег политичког живота.

Ради тога протестујемо против одлуке да се заведе универзитетска полиција и захтијевамо да се та одлука одмах укине и

²⁸ Подаци Историског одјељења ЦК НО Црне Горе.

универзитету дадне пуна аутономија, на корист наше омладине — која је заиста наша узданица, на корист нашег политичког, друштвеног, научног и културног живота.“²⁹

Увођење универзитетске полиције осујећено је крвавом борбом студената у којој је, 4 априла 1936, пао као жртва фашистичке каме Жарко Мариновић, студент права из Цетиња, напредни омладинац.

У припремама Женевског конгреса за мир (који је одржан од 31 августа до 7 септембра 1936 године) ангажовала се и црногорска омладина. У Црној Гори је организован Припремни одбор, састављен од јавних радника разних професија и омладине, који је издао и свој проглас: „Свим омладинцима и пријатељима омладине“. У овом Припремном одбору била су 24 члана омладинца и пријатеља омладине (од стране пријатеља омладине Крсто Раичковић, судија, Марко Поповић, судија, и др., а од стране омладине Радојица Перовић, студент права и др.). Тако је почело организовање омладинских одбора за мир по свим мјестима Црне Горе.³⁰

Уочи Конгреса одржана је у Загребу Земаљска конференција делегата свих припремних одбора за Свјетски омладински конгрес за мир у Женеви. Конференција је почела 29 јула 1936 године у дворани загребачког Народног универзитета. Конференцији су присуствовали делегати Хрватске, Србије, Босне и Херцеговине, Црне Горе, Македоније и Војводине. На конференцији је донесена резолуција која се завршава позивом:

„Остваримо јединство живих, да не бисмо у заједничким гробовима остварили јединство мртвих!“³¹

Црногорску омладину је на овој конференцији заступао Владо Ј. Мартиновић.³²

Касније је црногорска омладина имала сталне одборе за мир састављене од студентске, радничке и сеоске омладине и пријатеља омладине.

Мировни одбор цетињске омладине је 1937 године штампао и упутио јавности један проглас, који су потписали, поред осталих, омладинци: Петар Далчевић, студент права, Добрисав Перу-

²⁹ „Зета“ бр. 7, стр. 4, Подгорица 1936 године, чланак „За слободу, науку и аутономију Универзитета“.

³⁰ На Цетињу је овај Одбор организован при крају лета 1936 године. Чланови одбора су били: Петар Ј. Далчевић, ст. права, Милован Вујовић, кројачки радник, Мато Дервиш, обућарски радник, и Нико С. Мартиновић, студент права. Мато Дервиш, радник, погинуо у НОБ.

³¹ „Припремни одбор“ за Женевски конгрес — „Зета“, бр. 34, стр. 4, 1936 године.

³² Владо Ј. Мартиновић, звани Владо Бајица, дипл. правник и студ. ВЕШ-а погинуо у НОБ 15 фебруара 1943 у шуми Калудри, Срез берански, у борби са Италијанима, четницима и муслиманском милицијом. Мартиновић је био једно вријеме секретар МК Подгорице, затим организациони секретар ОК Веране и члан ПК СКОЈ-а Црне Горе.

новић, ст. права, Ђуро Вујовић, грађевински радник, Никола Б. Мариновић, тежак и др. У име жена проглас су потписале Милица Јовановић и Зорка С. Мартиновић, а од грађана д-р Стево Гере, Јован Дапчевић и др.³³

Првог децембра 1936 године црногорска народна омладина је издала у форми прогласа свој Манифест у коме је изнијела програм свога рада и политике, који се састоји у сљедећем:

„Борба за демократију и националне слободе, — нема демократије без националне слободе, нити националне слободе без демократије; борбе за суверенитет народа, који је једина гаранција пуне демократије и права народа на самоопредјељење; борбе за владу Народниог фронта слободе или владу народног споразума, у којој ће бити заступљене све демократске антифашистичке и нефашистичке политичке групације, разумије се и радничка класа; укидање Устава и свих реакционарних закона; у првом реду злогласног Закона о заштити државе; неодложно давање амнестије свим политичким и војним осуђеницима; борба против фашизма и рата, за политику мира и сарадње са свим демократским и антифашистичким земљама; признање Совјетске Русије и успостава дипломатских и трговинских односа са њом; враћање на стање прије 1 децембра 1918 г., тј. давање народу пуне могућности да се изјасни о својој судбини, о државном уређењу; расписивање нових слободних избора, тајним гласањем; доношење економско-политичких закона у корист радника и сељака, усавршење заштитног радничког законодавства, потпуно укидање сељачких дугова, доношење закона о заштити средњих слојева (занатлиске слободне професије) итд.; право народних мањина и заштита над њима.

У погледу државног уређења црногорска народна омладина је за федеративно уређење, гдје би народ Црне Горе у слободној Југославији добио своју слободу; Народни фронт слободе, за чију побједу морамо се борити до истребљења, не смије се схватити као нешто супротно удруженој опозицији; он је проширена УО, боље ова је дио њега; само уједињењем свих антифашистичких и нефашистичких снага у Народни фронт слободе, могућ је пораз фашизма, побједа демократије, укидање националног угњетавања свих народа Југославије од стране шачице београдске господе“.

У другој половини 1936 године, након повратка већег дијела омладинаца из затвора и илегалства, студенти су почели борбу за легализацију студентских удружења. Цетињски студенти су 20 августа 1936 године основали своје удружење. У кратком размаку до 23 децембра исте године оно је имало крупних успјеха. Удружење је отворило свој дом, купило за сиромашне другове

³³ Перуновић, Вујовић, Мариновић, др Гере и Ј. Дапчевић погинули или убијени у току НОБ као партизани или пријатељи НОП-а. Милица Јовановић и Зорка Мартиновић су биле симпатизерке КПЈ.

уџбенике и отворило своју читалоницу, омогућило да преко 20 његових чланова пође у октобарском року на испите и узело на себе дужност да тражи ђаке којима је потребно обучавање. Сем тога формирало је свој фонд за здравствену заштиту студената, покренуло Усмене новине за грађанство и отворило за своје чланове курс есперанта, који је посјећивало 40 учесника. Највећу популарност удружење је добило отварањем приватне бесплатне школе за подучавање свих сиромашних ђака гимназије за све разреде из свих предмета. Видећи да популарност удружења из дана у дан све више расте, полиција је забранила прво школу, затим курс есперанта и најзад, 23 децембра, и само удружење, „са разлога што чланови не дају довољно гаранције да ће радити у одређеном циљу“, како се каже у полицијском рјешењу. Неколико делегација је протестовало код тадашњег бана Зетске бановине, а затим је код бана отишла једна студентска делегација и тражила да се дозволи рад студентима као и другим сталешким организацијама.³⁴

Али цетињски студенти су продужили рад налазећи легалне форме, као „Група студената“, „Цетињски студенти“ и сл., да најзад, 1938 године, покушају са фирмом „Студентска задруга Самопомоћ“, али је и то било оглашено за нелегално.

Важну политичку улогу у граду и ван њега одиграли су цетињски студенти својим Усменим новинама. Они су око Усмених новина окупили све ондашње претставнике Народног фронта слободе као сараднике, који су читали чланке и предавања о актуелним питањима борбе за демократију. Међу њима су били д-р Никола Шкеровић, Стојан Шпадијер, д-р Д. Смиљанић, Витомир Богић, Јован Дапчевић, проф. Никола Рот-Шпицер, Нико Роловић и други.

Од студената су, пак, били запажени као сарадници Усмених новина: Пеко Дапчевић, Миливоје Булатовић, Стево Краљевић, Добрисав Перуновић, Бранко Лопичић и др.³⁵

Усмених новина је приређено око двадесет бројева за двије године.

³⁴ В. о томе чланак Нижа С. Мартиновића: „Активност студената“ у вези са том забраном у „Зети“ бр. 7, 1937 године. Претсједник овог удружења је био Нико С. Мартиновић а секретар Мироје Павићевић, студенти права. Мироје Павићевић учествовао од првог дана у НОБ. Умро као потпуковник ЈНА у Београду 1945 године од посљедица рана.

³⁵ Редакцију Усмених новина су сачињавали: Новак Милошевић, адвокат, Васо Јовановић, правник општине, Нико Роловић, судија, Владо Алексић, адв. приправник, Петар Дапчевић, ст. права, Добрисав Перуновић, ст. права, и Нико С. Мартиновић, ст. права. Пошто је Петар Дапчевић отишао у Шпанију, мјесто њега дошао је Саво Поповић, ст. права. Миливоје Булатовић, Стево Краљевић, Добрисав Перуновић, Бранко Лопичић, Саво Поповић и Нико Роловић погинули у НОБ.

Уредно приређивање Усмених новина ометала је полиција, јер се чешће догађало да агенти на самој приредби одузимају из руку сарадника текст који има да чита.

У септембру 1936 подгорички студенти су почели са приређивањем умјетничких вечери у Подгорици, Даниловграду, Беранама и Цетињу. Они су имали солидних умјетничких кадрова. Подгорички студенти су покушали да легализују удружење, али нијесу имали успјеха. Најзад су 9 јуна 1937 године основали студентску економску задругу „Самопомоћ“. Овој форми су прибјегли стога што је Удружење одобравала полицијска власт, а задруге суд.³⁶ Берански студенти су основали своје удружење 7 фебруара 1937 године.³⁷

У осталим мјестима Црне Горе покушало се са оснивањем студентских удружења, али су она свуда забрањивана са истом шаблонском формулацијом да чланови „не дају довољно гаранције да ће радити у духу правила.“

Бокељска омладина се организовала на Београдском универзитету око културног друштва „Стјепан Митров Љубиша“, а у Боки су иступали са осталим културно-умјетничким друштвима, настојећи да у њима освоје што више позиција. Када су формирана покрајинска руководства СКОЈ-а и Народне омладине, претставник омладине из техничких разлога (теренска удаљеност) није улазио у биро, него је остављено најближем центру (Цетињу) да са њим одржава везу или је по један члан бироа повремено обилазио ово подручје (тако је Боку неколико пута обилазио Саво Лубарда). Секретар СКОЈ-а за Боку уочи рата био је Јоле В. Врбица, дипломирани правник и студент Високе економске школе из Котора. Бокељска омладина се нарочито активизирала у периоду 1937—1941 и није пропустила ниједан важнији политички догађај да према њему јавно не заузме свој став. Тако је последије потписивања споразума између српске Удружене опозиције и хрватске Самосталне демократске коалиције, 8 октобра 1937 године, надајући се и настојећи, као и остали напредни елементи у земљи, да ће овај споразум бити корак напријед у демократском рјешавању хрватског питања, бокељски студенти су у јесен исте године штампали један летак који су потписали 26 студената из Котора и Тивта, 22 из Херцеговог и Рисна, 5 из Петровца са околином, а 26 који се јавно, из разлога цензуре, нијесу могли потписати депоновали су на оригиналу своје потписе. У том легку се поред осталог каже:

„Наша држава треба да почива на слози и љубави свих, мора бити демократска и у споразуму са свим демократијама сви-

³⁶ Претсједник ове задруге је био Милован М. Вукотић, а секретар Владислав Ђуришић, студенти права.

³⁷ Претсједник овог удружења био је Веселин Поповић а секретар Мило Ђулафић. В. „Зету“ бр. 6, 8 и 30, 1937 године.

јета. Јер положај је наш изниман: на раскрсници путева Истока и Запада, на Балкану је кључ Индије и цијеле Азије, а вјековни нападачи угрожавају наше границе.“

Уочи децембарских парламентарних избора 1938 године бокељска омладина је у једном прогласу обавијестила народ Боке о карактеру владе Милана Стојадиновића и његових агената, па каже:

„Под данашњим ненародним режимом ЈРЗ, владавином диктатуре, насиља и корупције, системом пљачке и отимачине, касарне и жандармерије, многи и многи су страдали и пропали многи поштени Срби, многи поштени Хрвати и многи поштени Словенци. И да би се одржао на власти, режим се служи терором, затвара сељаке — грађанство и раднике, прогони ђаке — студенте — јавне и културне раднике, обуставља и плијени демократске листове, терором спроводи изборе и фалсификује изборне резултате и немилице троши народни новац — народну муку — на жандармерију и полицију, да би се одбранио од народа“. У летку се истиче да крвави догађаји и убиства која су извршена у Нишу, Јагодини, Крагујевцу, Загребу, Ваљеву, у Хрватској, Словенији, Далмацији, Босни, Војводини и Црној Гори, јасно говоре ко је та влада и шта народ хоће. Стога омладина апелује на народ у Боки да устане против владиних агената:

„Покажите тим агентима, каже се у том прогласу, гдје им је мјесто, покажите им да нема ни једног поштеног човјека у Боки, као ни у цијелој Југославији, који би могао да подржава срамне организације ЈРЗ и да се против њих не бори“.³⁸

Стварно, студентска удружења су, без обзира на прогоне, радила.³⁹

Црногорски студенти су неколико пута организовали протестне делегације код бана Зетске бановине, коме су излагали своје захтјеве. Прва делегација која је коришћена и за конферен-

³⁸ Фотокопије оба летка у Архивском одјељењу ЦК НО Титоград.

³⁹ Године 1937 студенти су спровели једну анкету о прогонима њихових удружења и онемогућавању рада у Црној Гори. Та анкета је показала несхватљиве глупости које су поједини органи полиције вршили против студената. Тако је студент права Рифат Бурчевић био јавно на улици у Бијелом Пољу малтретиран; у Берама приликом једне приредбе, када је рецитована Шантићева пјесма „О класје моје“, полиција је тражила „студента“ Шантића да јој случајно „не умакне“, па је легитимисала сву публику; на Жабљаку је неки полицијски писар био „вољан“ да „учини сиромашним студентима“ кад су они показали да би припремали Горкога „На дну“, али ако тај Горки дође да се договоре „па ћу нешто попустити ја, а нешто он“ итд. Овај материјал је предат ондашњем народном посланику Милошу Рашовићу, који је тада опозиционо гледао на владу Стојадиновића, а он је на основу њега написао интерпелацију коју је Коросец одбадио.

Овај материјал је сакупљен на основу извјештаја одговорних студената из свих срезова Црне Горе, а Рашовићу су га предали писац ових редака и Мирко Гвозденовић, онда студенти права.

цију делегата црногорских студената са територије Црне Горе, Боке, Санцака и Метохије, била је 16 септембра 1936 године код бана Зетске бановине. Она је изложила бану свој економско-друштвени положај, бројно стање и потребе и тражила одобрење рада студентских удружења и материјалну помоћ за школовање и лијечење, коју би студенти дијелили преко својих удружења.

Поводом ове делегације изашао је у београдској „Правди“ од 26 септембра 1936 године уводник Драгољуба Аранђеловића под насловом „Поплава студената Зетске бановине“. Аранђеловић је у том чланку инсистирао да сиротиња не треба да се школује, него да иде на занате. Сва наша јавност је устала против таквог гледања, а делегати су одговорили посебним чланком у подготвореној „Зети“.⁴⁰

На једној својој сједници 1937 године Банско вијеће је доносило одлуку да унесе у буџет 500.000 динара за помоћ сиромашним студентима. У ту сврху је направљен и правилник за додјеливање те помоћи. Према том правилнику студенти који претендују на помоћ морали су поднијети увјерења од просвјетних, управних и полицијских власти да редовно похађају школу, да нијесу судски кажњавани, да су доброт владања, да су сиромашног стања, да не уживају никакву другу помоћ, да не припадају никаквој илегалној организацији и сл. Помоћ се кретала од 200—500 динара.

Године 1937 у Зетској бановини је било, са свршеним матурантима, око 1300 студената. Од тог броја преко 650-орици студената била је потребна помоћ за школовање. Ако би им се подијелила сума од 500.000 динара, на сваког би дошло око 750 динара годишње или око 80 динара мјесечно. Здравствено стање студената је био посебан проблем. Преко 600 их је боловало од туберкулозе. Од тога броја преко 80 су били тешки болесници везани за кревет.⁴¹

Студенти су, у јулу 1937 године, преко једне делегације коју су сачињавали делегати свих срезова Црне Горе, Боке, Санцака и Метохије, предложили бану свој правилник, по коме је тај новац требало дати студентским удружењима да она по својој увиђавности дијеле помоћ онима којима је најпреча. Бан није „могао“ да прими делегацију па су делегати отишли кућама, а оставили су пет чланова (Пунишу Перовића, Влада Ј. Мартиновића, Ника С. Мартиновића, Добрисава Перуновића и Бранка Ј. Петричевића, студенте права) да стрпљиво чекају док буду примљени. Послије дванаест дана чекања ова делегација је најзад

⁴⁰ „Зета“ бр. 43, чланак „Поплава студената Зетске бановине“. — Изјава студентске делегације примљена код бана Зетске бановине 16 септембра 1936 године.

⁴¹ Н. С. Мартиновић: „Питање црногорских студената“ у листу „Зета“ бр. 36, 1937 године. Статистички подаци у овом чланку добијени су анкетом преко студентских руководства по срезovima.

устјела да буде примљена код бана. Они су 9 августа 1937 године о томе дали једно саопштење друговима, у коме се поред осталог каже:

„Бан је рекао да нам не може дозволити никакво оснивање удружења, уз изговор да нама не треба удружење кад нам он даје помоћ. Кад смо ми истакли да на то имамо законско право и да је студентима свих других бановина дозвољено организовање својих сталешких удружења, он је одговорио да ми на то немамо законско право, него да је то његово дискреционо право хоће ли одобрити или не, а што се тиче стања студената других бановина, да ће он то још да извиди. Приговара још да нама то удружење, као бајаги, неће да служи за студентске сврхе, него за неке друге циљеве. Зато нас је он позвао да ступимо у Соколско удружење или у ЈРЗ партију“. У погледу правне заштите студената од полицијских власти бан је рекао да не треба ићи „улијево“.

Саопштење се завршава:

„Ви видите да су резултати неповољни. Сматрамо да наша акција не би требало да се на овоме заустави. Црногорски студенти не могу да остану ван закона у својој рођеној земљи“.⁴²

Након тога студенти су ријешили, без обзира на своје тешко сиромаштво, да бојкотирају ову помоћ. Бојкот је спроведен скоро стопостотно (нашло се само 5—6 студената који су је примили, па су и они то са стидом признавали и крили). Да би ипак спасли многе своје сиротињом угрожене чланове, студенти су се обратили за помоћ нашим исељеницима у Америци.⁴³ Тај апел црногорске студентске омладине је прочитан на Другом видовданском конгресу америчких Срба. Акција је једногласно прихваћена и апел објављен у напредној исељеничкој штампи: „Слободној речи“, „Правди“ и другим листовима. У вези са овом акцијом основани су 1937 године посебни, т. зв. просвјетни одбори у Сјеверној Америци, састављени већином од наших напредних радника. Тако су основани црногорски просвјетни одбори са следећим претставницима:

Њујорк (претседник Јован Радоман, секретар Јован Мушкић, остали претставници: Саво В. Радовић, Крцун Секулић, Илија Јовићевић, Косто Копитовић и Ђуро Ђеранић); Бјут-Монтана (Машан Борозан, Јово. К. Милановић и Стојан Јаничић); Ванкувер — Канада (Вашо Влаховић, Јован Лекић и Томо Стојовић) и Детроит — Мичиген (Душан М. Пејовић, Јован Ђурић и Мило Вујачић).

⁴² Копија овог саопштења сачувана је код писца ових редова.

⁴³ Канал је дао бивши печалбар Миро Митровић давањем адресе Јована Мушкића, радника у Њујорку.

Требало је наћи преко кога да се шаље ова помоћ, па је ријешено да се при друштву „Свети Владимир“ на Цетињу оснује фонд за помоћ студентима, са студентским претставницима.⁴⁴

На тај начин је осујећена намјера полиције и ЈРЗ-е да поцијепи студенте. Преко ових одбора у Америци је појачана кампања против бијелог терора у Црној Гори и објављен низ дописа у иселјеничкој напредној штампи.⁴⁵

У вријеме шпанског грађанског рата црногорска омладина, заједно са осталом омладином Југославије, пратила је са нарочитим симпатијама борбу републиканске Шпаније против фашизма.

Црногорска омладина је те симпатије испољавала свуда: у манифестацијама и демонстрацијама, у лекцима и чланцима. Нарочито је преко црногорске штампе у томе био активан Мојсије Стефановић, студент права из Колашина. Један свој интересантан чланак, крајем 1936 године, Стефановић завршава:

„Шпански рат је први насртај фашизма на демократију, јуриш са којим се употребљавају сва средства да се пороби народ. Очи цијелог свијета упрте су у Шпанију. На све стране напуну се људи да помогну народ који је нападнут. Шпанија је данас поприште борбе фашизма и демократије, поприште борбе диктатуре против народних слобода“.⁴⁶

Није прошла ни година дана, а студент Стефановић је дао живот у Међународној бригади, у борби против франкиста.

Неколико група црногорских омладинаца покушавало је да се пребаци у Шпанију и сврста у редове Међународне бригаде. Многе од тих група пале су полицији у руке, од којих је једна код Петровца на Мору била највећа. Ипак су се неки пробали користећи Париску изложбу, која је отворена 1937 године.

У Шпанији су пали истакнути црногорски омладинци: Ђорђе Ковачевић, студент права, као комесар батаљона „Ђуро Ђаковић“, пјесник и новинар Радосав Љумовић, пјесник и припо-

⁴⁴ Друштво „Св. Владимир“ је најстарије црногорско просвјетно друштво (основано 1868 под именом Цетињска читаоница). Цетињски студенти су, у споразуму са својим пријатељима у грађанству, имали од 11 јула 1937 године пуни утицај на ово друштво. Претсједник је био Саво Милуновић (на изборима 11 децембра 1938 као опозиционара помогли су га цетињски радници и напредна омладина), потпретсједник Петар Ломпар, пензионер, секретар Нико С. Мартиновић, ст. права, благајник Марко Ф. Шоћ, пензионер, и књижник Радоје Секулић, ст. права. Касније је за секретара дошао Радуле Секулић а за благајника Нико Роловић, судија. У почетку су под управом друштва осниване по селима читаонице. Према једној одлуци црногорских студената Београдског универзитета иницијативу за ове читаонице је имала омладина. Полиција се касније присјетила и почела да забрањује читаонице везане за „Св. Владимир“ док их је најзад све онемогућила.

⁴⁵ Подаци по сачуваним дјеловима преписке писца ових редака са претставницима црногорских просвјетних одбора у Америци 1937 и 1938 године.

⁴⁶ Мојсије Стефановић: „Перспектива Шпаније“, „Зета“, бр. 46, 1936 године.

вједач Мијат Машковић, докторанд филозофије Вукацин Радунчић, професор Милун Божовић и други.

По директивама КПЈ почиње крајем 1937 и почетком 1938 године, формирање организација Задружне омладине. Задружна омладина је имала за циљ повезивање сеоске омладине на задружној бази, уздижући њен културни ниво. Затим, повезивање сеоске омладине са радничком и интелектуалном омладином. Задружна омладина је основала своје подружнице у свим срезовима Црне Горе. Врло активне су биле подружнице Даниловграда, које су организовале два курса за учење есперанта, своју библиотеку, развијале спортове, шаховске турнире итд. Даниловградски срез је имао 12 подружница. Ту је Задружна омладина основала и свој спортски клуб „Напредак“.⁴⁷ У току 1939 године организовање Задружне омладине се проширило. Основане су подружнице у Љешкопољу, Пиперима и Горњој Зети, а извршене су припреме за организовање у осталом дијелу Подгоричког среза, затим у Цетињском, Никшићком и Беранском срезу.

У Подгорици је, у децембру 1939 године, формирано Повјереништво задружне омладине за Црну Гору.⁴⁸

Али овој акцији је 1940 године задат тежак ударац. Полиција је, у спровођењу владиних петоколонашких мјера, поред забране УРСС-ових синдиката, забранила и организацију Задружне омладине. Тако је морало да обустави легални рад 56 подружница ове организације на територији Црне Горе. Но те мјере, као и остали крути налети на права радног народа Црне Горе, још више су збиле радничку, сељачку и интелектуалну омладину Црне Горе да у заједници са својим народом дочека спремно велике догађаје ослободилачког рата, у којему је дала највише својих живота за идеале комунизма и бескласног друштва.

Нико С. Мартиновић

⁴⁷ Према подацима ЦК НО Црне Горе.

⁴⁸ „Глас Црне Горе“ бр. 3, Подгорица 15 децембра 1939: „Активност Задружне омладине Црне Горе“. „Глас Црне Горе“ је био легални орган ЦК КПЈ за Црну Гору који је цензура угушила послје трећег броја.